

TOMÁŠ HAVLÍČEK

POPULAČNÍ VÝVOJ V POHRANIČÍ JIŽNÍCH ČECH A HORNÍHO RAKOUSKA PO DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLCE

T. Havlíček: *The population development in the borderland of South Bohemia and Upper Austria after the Second World War.* – Geografie – Sborník ČGS, 105, 1, pp. 77 – 85 (2000). – The article briefly analyses the population development in the Czech-Austrian borderland and that in five time horizons during the period 1950-1997. The model territory (municipalities of four near-border districts) manifested a very intensive development of the number of inhabitants due mainly to the transfer of the inhabitants of German nationality after the Second World War and the establishment of the so-called iron curtain. What a strong barrier for population development was the existence of the iron curtain and has its fall caused new development tendencies? In general it can be said that nearer the locality was to the border line, more the number of inhabitants stagnated or even decreased. After the fall of the iron curtain the model territory has been getting more attractive and the number of inhabitants has been progressively growing.

KEY WORDS: population – borderland – South Bohemia – Upper Austria.

Příspěvek byl částečně zpracován v rámci grantového projektu GA ČR č. 205/99/1142 pod názvem „Postavení pohraničí v regionálním rozvoji České republiky se zřetelem k zapojení ČR do evropských struktur“ a autor děkuje Grantové agentuře České republiky za její finanční podporu.

Úvod

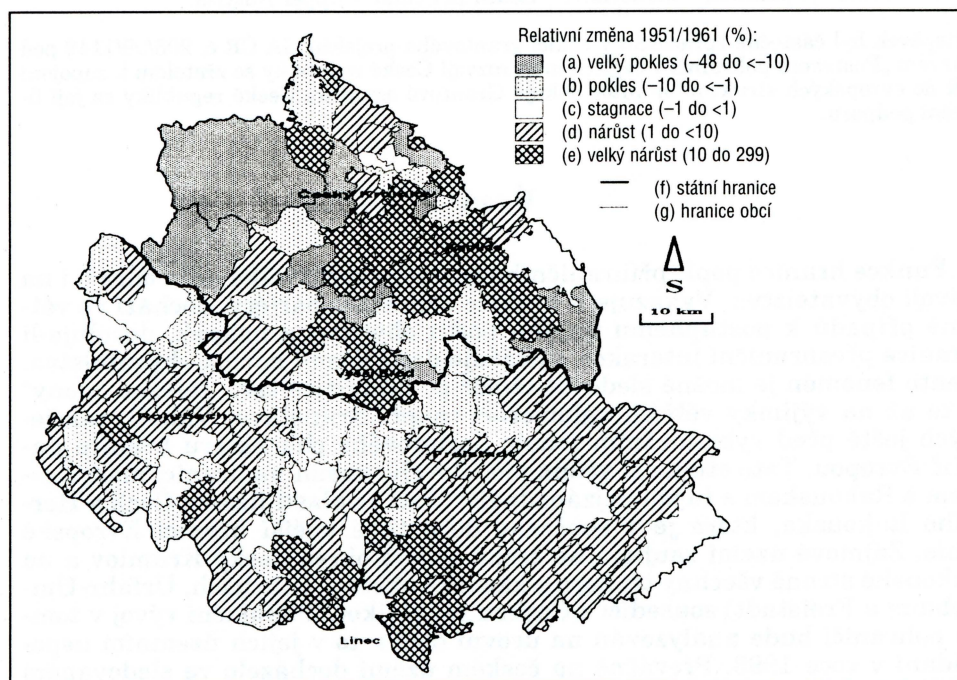
Funkce hranice popř. příhraničního prostoru se ve velké míře odráží i na vývoji obyvatelstva. Vykazuje-li hranice charakter bariéry, dochází ve většině případů k postupnému úbytku počtu obyvatel a naopak, dovoluje-li hranice přeshraniční interakce, vykazuje dané území nárůst obyvatelstva. Tento fenomén je možné sledovat téměř po celé délce tzv. „železné opony“ a to až na výjimky větších aglomerací (např. Bratislava, Vídeň), založených ještě před vybudováním tohoto bariérového charakteru hranice napříč Evropou. Tato studie si všímá modelového území na hranici mezi Českem a Rakouskem a to její nejzápadnější části v oblasti jižních Čech a Horního Rakouska, která je v současné době také vnější hranicí Evropské unie. Zájmové území zaujímá na české straně okres Český Krumlov a na rakouské straně všechny tři hornorakouské okresy (Rohrbach, Urfahr-Umgebung a Freistadt) sousedící s Českou republikou. Populační vývoj v tomto pohraničí bude analyzován na úrovni obcí a to v jejich územním uspořádání v roce 1993. Převážně na českém území docházelo ve sledovaném časovém období (1950 – 1997) často ke slučování nebo naopak k rozdělování obcí.

Tab. 1 – Rozloha a počet obyvatel vybraných obcí (1980 – 1997)

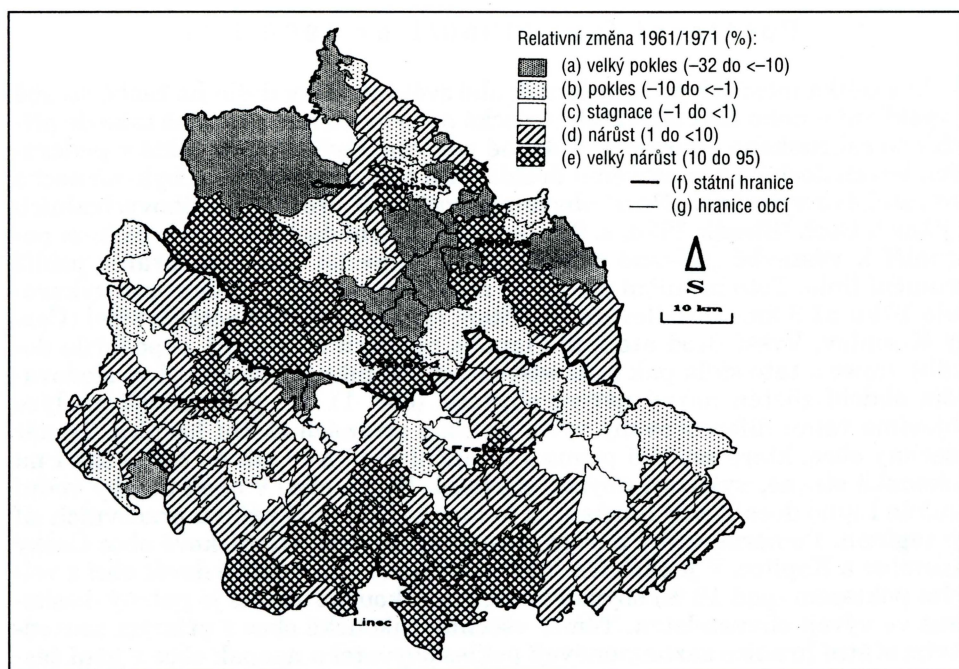
Obec/město	Rozloha (km ²)	Počet obyvatel (1980/81)	Počet obyvatel (1991)	Počet obyvatel (1997)
Český Krumlov	22,16	13 776	14 108	14 571
Kaplice	49,26	5 777	7 439	7 448
Vyšší Brod	69,72	2 595	2 606	2 557
Rohrbach in OÖ.	6,41	1 878	2 132	2 284
Freistadt	12,9	6 289	6 917	7 241

Pramen: ČSÚ a Österreichisches Statistisches Zentralamt

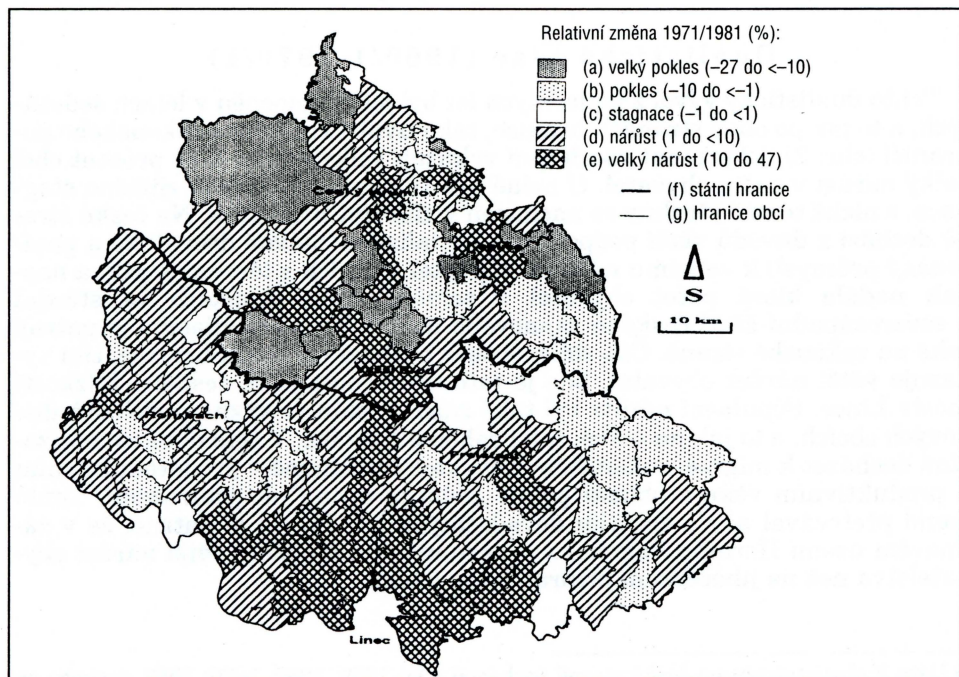
Zájmové území zahrnuje po obou stranách státní hranice dva srovnatelné příhraniční regiony s přibližně stejnými fyzickogeografickými parametry. Území leží v periferních oblastech obou států, a to v zázemí větších měst (Lince a České Budějovice). Velké rozdíly v obou příhraničních oblastech vykazuje hustota zalidnění. Zatímco hodnoty v rakouském pohraničí se pohybují okolo 75 až 100 obyvateli na km², české pohraničí je mnohem řidčeji osídleno, a to převážně pod 40 obyvatel na km². Nej hustěji zalidněné a největší počet obyvatel vykazují městské okresy Český Krumlov a Freistadt (tab. 1) a příměstské okresy Lince na jihu zájmového území. Vývoj obyvatelstva bude sledován v pěti časových horizontech od padesátých do devadesátých let.

Obr. 1 – Změna počtu obyvatel v obcích v letech 1950 – 1961. Pramen: ČSÚ, 1978 a Österreichisches Statistisches Zentralamt, 1993.

Obr. 2 – Změna počtu obyvatel v obcích v letech 1960 – 1971. Pramen: ČSÚ, 1978 a Österreichisches Statistisches Zentralamt, 1993.

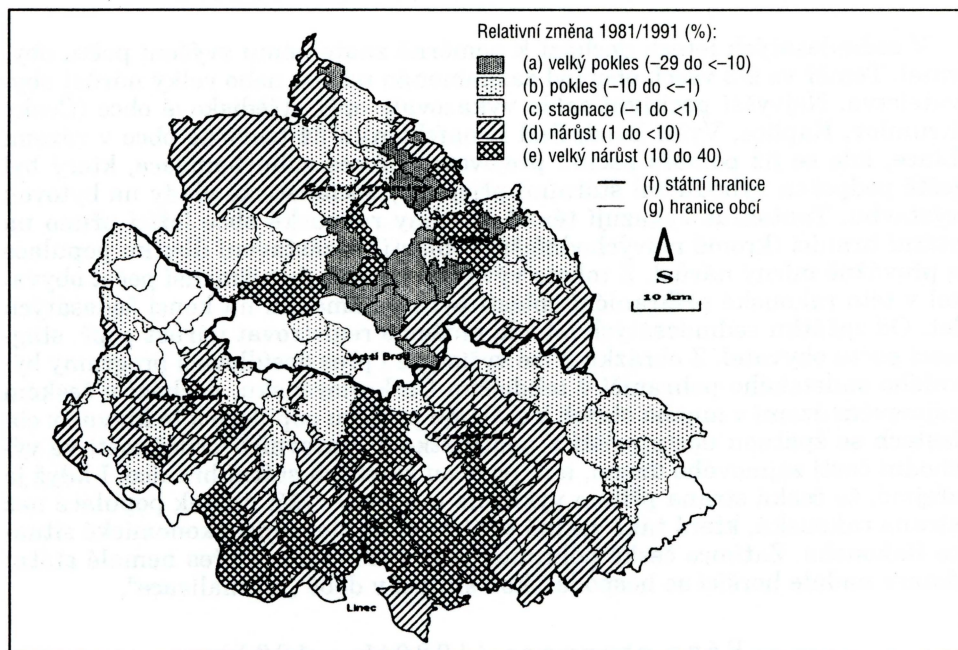
Obr. 3 – Změna počtu obyvatel v obcích v letech 1970 – 1981. Pramen: ČSÚ, 1993 a Österreichisches Statistisches Zentralamt, 1993.

V několika měsících po skončení druhé světové války došlo na české straně k vysídlení mnoha tisíc obyvatel německé národnosti a to částečně také do přilehlého rakouského pohraničí. V druhé polovině čtyřicátých a ještě v padesátých letech dochází k masovému dosídlování oblastí, ze kterých bylo německé obyvatelstvo vyhnáno. „Noví“ obyvatelé pocházeli převážně z jihovýchodních a jižních Čech (Slezák 1978, s. 90). V tomto období dochází také v českém pohraničí k výstavbě „železné opony“, která zamezila dosídlení hranic poblíž hraniční linie. Toto hraniční pásmo se zákazem vstupu civilních osob vykazovalo šířku až 8 km. Dosídlování se přitom týkalo převážně větších sídel (Český Krumlov, Vyšší Brod atd.), ale mnoho menších obcí se již nepodařilo dosídlit vůbec a tato sídla pak byla odsouzena k zániku. Celkově byl ve sledovaném období zjištěn mírný nárůst obyvatel (obr. 1). Při podrobnější analýze objevíme velmi diferencovaný vývoj po obou stranách státní hranice. Téměř všechny obce, které sousedí přímo s hraniční linií, a to jak na české tak i na rakouské straně, vykazují úbytek obyvatel. Pouze obce v okolí stavby vodní nádrže Lipno dosahovaly nárůstu, a to hlavně z důvodů přílivu pracovních sil do regionu. Poměrně velký nárůst zaznamenaly také střediskové obce Český Krumlov a Kaplice. V jižních Čechách se vyskytovalo celkově devět obcí s velkým poklesem (pod 10 %) obyvatelstva. Na rakouské straně je patrný dualismus ve vývoji obyvatelstva. Téměř všechny rakouské obce s přímým sousedstvím státní hranice zaznamenávají pokles obyvatel a naopak obce v jižní části příhraniční oblasti blížící se vnitrozemí a Linci vykazovaly nárůst obyvatel. Při celkovém srovnání regionů po obou stranách hranice zjistíme, že v jižních Čechách došlo k mnohem intenzivnějšímu vývoji než v Horním Rakousku.

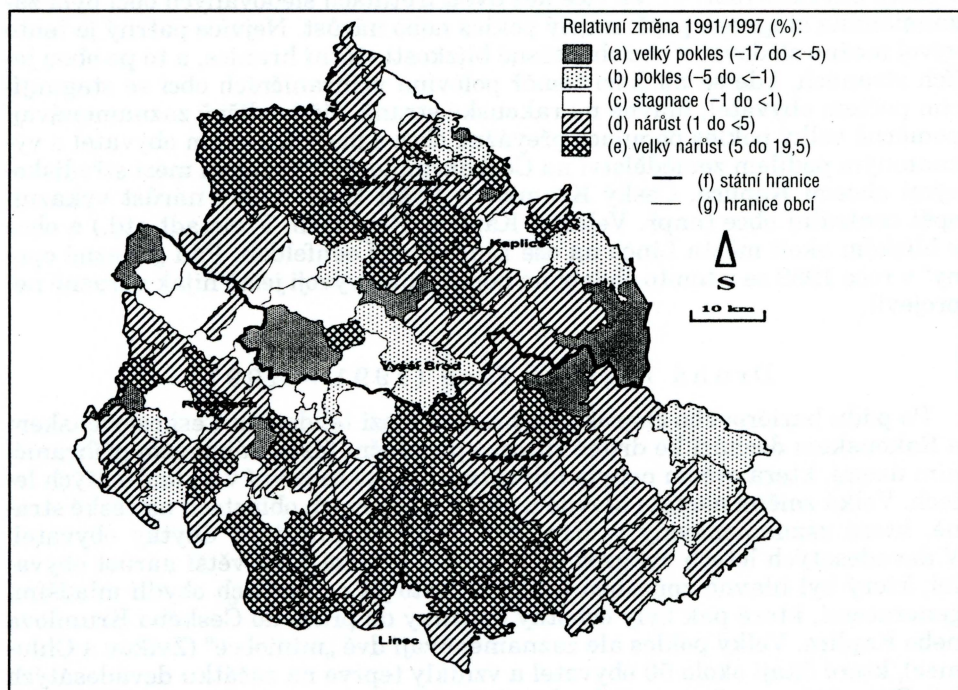
Dualistická fáze (1960/1-1970/1)

Tento dualistický vývoj z padesátých let byl ještě umocněn v letech šedesátých, a to jak po obou stranách hranice, tak i uvnitř českého a rakouského pohraničí (obr. 2). 12 procent všech obcí vykazují velký pokles a 25 procent obcí velký nárůst v počtu obyvatel. U méně než 10 procent obcí byla zjištěna stagnace, z nichž téměř všechny se nacházejí v Horním Rakousku. Na české straně dochází z důvodů větší podpory industrializace (hlavně dřevařský a papírenský průmysl) k velkému nárůstu obyvatel v obcích s těmito závody a naopak nadále klesá počet obyvatel v zemědělských oblastech ve střední a severozápadní části českého zájmového území. Tento dualismus je patrný také na rakouské straně. Čím dále se obec nachází od státní hranice, tím vykazuje větší nárůst obyvatel. Zde je tato skutečnost ještě zesílena blízkostí města Lince. Populační nárůst byl také zaznamenán ve významných střediskových obcích, a to jak na české, tak i rakouské straně. V této době rovněž začíná docházet k migraci rakouského obyvatelstva hlavně v předproduktivním a produktivním věku z oblastí poblíž „železné opony“ do vnitrozemí. Tento trend přetrvával až do začátku devadesátých let. Přesto je patrné, že v zájmovém území Horního Rakouska je zaznamenán mnohem větší nárůst obyvatelstva než na jihočeském příhraničním území.

¹⁾ Data k obyvatelstvu na české straně pocházejí z let 1950, 1960, 1970, 1980, zatímco na straně rakouské z let 1951, 1961, 1971, 1981. Údaje z let 1991 a 1997 jsou již stejného vročení.

Obr. 4 – Změna počtu obyvatel v obcích v letech 1980 – 1991. Pramen: ČSÚ, 1993 a Österreichisches Statistisches Zentralamt, 1993.

Obr. 5 – Změna počtu obyvatel v obcích v letech 1991 – 1997. Pramen: ČSÚ, 1999 a Oberösterreichische Landesregierung, 1999.

První růstová fáze (1970/1 – 1980/1)

V sedmdesátých letech dochází k poměrně znatelnému zvýšení počtu obyvatel. Téměř ve 2/3 všech obcí byl zaznamenán nárůst nebo velký nárůst obyvatelstva. Nejvyšší pozitivní saldo vykazovaly opět střediskové obce (Český Krumlov, Kaplice, Vyšší Brod, Bad Leonfelden) a již tradičně obce v zázemí Lince, kde se již pomalu začíná projevovat proces suburbanizace, který byl ještě podpořen výhodnými státními příspěvky socialistické vlády na bytovou výstavbu. Tentokrát vykazují téměř všechny rakouské obce ležící přímo na státní hranici (kromě nejvýchodnějších oblastí) pozastavení úbytku populace a převážně mírný nárůst. Z tohoto vývoje je patrné, že nejmenší počet obyvatel v této rakouské příhraniční oblasti byl zaznamenán na konci šedesátých let. Od začátku sedmdesátých let zde můžeme registrovat nárůst popř. stagnaci počtu obyvatel. Z obrázku 3 lze vyčíst, že i přes dosídlovací programy bývalého sudetského pohraničí v tehdejší Československu, dochází v českém zájmovém území v mnoha obcích k stálému poklesu populace a to hlavně v oblastech se špatnou dostupností a nedostatkem pracovních příležitostí ve východní části zájmového území, a to po obou stranách státní hranice. I když je zřejmé, že česká strana přitom vykazuje mnohem vyšší úbytek populace než strana rakouská, která také začíná těžit ze stále zlepšující ekonomické situace Rakouska. Zatímco české pohraničí je postiženo a to i přes nemalé státní dotace nadále horšící se hospodářskou situací v době „normalizace“.

Fáze stagnace (1980/1 – 1991)

Období osmdesátých let je charakterizováno poměrně malými změnami v počtu obyvatel (obr. 4). Ve více než dvou třetinách sledovaných obcí byla zaznamenána stagnace popř. mírný pokles nebo nárůst. Nejvíce patrný je tento vývoj možno sledovat v obcích v těsné blízkosti státní hranice, a to po obou jejích stranách, kde se nachází téměř polovina příhraničních obcí se stagnujícím počtem obyvatel, hlavně na rakouské straně. Již tradičně zaznamenávají poměrně velký pokles populace převážně obce s malým počtem obyvatel a významným podílem zemědělství na Českokrumlovsku v oblasti mezi střediskovými obcemi Kaplice, Český Krumlov a Vyšší Brod. Velký nárůst vykazují opět centrální obce (např. Velešín, Kaplice, Rohrbach, Freistadt atd.) a obce v blízkém okolí města Lince na ose Linec-Bad Leonfelden. Pád „železného opony“ v roce 1989 se v tomto období na populačním vývoji ještě nijak výrazně neprojevil.

Druhá růstová fáze (1991 – 1997)

Po pádu bariérového charakteru hranice mezi tehdejší Československem a Rakouskem dochází ke druhé růstové populační fázi v zájmovém příhraničním území, která ovšem nebyla tak razantní jako ta první v sedmdesátých letech. Velká změna nastala hlavně u obcí v periferních oblastech na české straně, které zaznamenávaly v dřívějších obdobích převážně úbytky obyvatel. V devadesátých letech vykazovaly tyto obce z velké části větší nárůst obyvatel, který byl hlavně způsoben opravou často již rozpadlých obydlí mladšími generacemi, které pak byly ochotny dojížděly do práce do Českého Krumlova nebo Kaplice. Velký pokles ale zaznamenávají dvě „miniobce“ (Zvíkov a Chlumec), které čítají okolo 50 obyvatel a vznikly teprve na začátku devadesátých let. Domnívám se, že trend úbytku obyvatel v těchto velmi malých obcích bude

i v budoucnu pokračovat a povede posléze opět k integraci těchto obcí. Největší úbytek obyvatel zaznamenává již tradičně příhraniční oblast Novohradských hor v nejvýchodnějším cípu zájmového území.

Oproti předchozím období začíná ale stagnovat růst populace ve střediskových obcích na české straně. Naopak v rakouském pohraničí je zaznamenán stále velký nárůst právě u těchto centrálnějších obcí. Z obrázku 5 jsou opět patrné silné suburbanizační tendence v okolí Lince. Na rakouské straně vykazují pouze čtyři obce větší pokles obyvatel, z nichž pouze jedna (Windhaag bei Freistadt) leží přímo na státní hranici. Její otevření roku 1989 způsobilo v Rakousku zvýšení atraktivity tohoto na rakouské poměry periferního území, což dokládá také růstový vývoj počtu obyvatel v této příhraniční oblasti. Zvláštním jevem je zde také již druhé období trvající stagnace populace v rakouských příhraničních obcích na jih od Lipenské přehrady, kde se nenalézá žádný silniční ani železniční hraniční přechod.

Závěr

Ve sledovaném období procházelo zájmové území česko-rakouského pohraničí velmi bouřlivým populačním vývojem. Období poklesu nebo stagnace vystřídaly zase růstové fáze. Tento silný pohyb obyvatelstva byl mnohem intenzivnější na české straně, která ovšem přišla po druhé světové válce o větší část populace z důvodů vystěhování německy mluvícího obyvatelstva. Nově přistěhovalí obyvatelé bez tradičních vazeb k této oblasti často měnili svá bydliště a nebo zde žili pouze přechodnou dobu. Naopak vývoj v rakouském pohraničí byl o poznání mírnější s postupně neustále se zvyšujícím počtem obyvatel. Výjimečný případ zde tvoří proces suburbanizace Lince, který vybočuje z tradičního populačního vývoje v příhraničních periferních oblastech na česko-rakouské hranici. Jak silnou bariéru v tomto vývoji tvořila existence „železné opony“ ukáže až budoucí vývoj, ale první růstové oblasti po jejím pádu naznačují, že v zájmovém území dojde v nejbližší době k dalšímu nárůstu počtu obyvatel.

Literatura:

- ČSÚ (1978): Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850 – 1970. Praha.
ČSÚ (1993): Sčítání lidu, domů a bytů 1991. Okres Český Krumlov.
ČSÚ (1999): Lexikon obcí České republiky 1997.
HAVLÍČEK, T. (1996): Der oberösterreichisch-südböhmische Grenzraum. Grundtendenzen und seine Strukturen seit Ende des 2. Weltkrieges. Diplomová práce. Salzburg.
HAVLÍČEK, T. (1999): Die Wiederbesiedlung des ehemals von Deutschen besiedelten Randgebiete der Tschechischen Republik nach 1945. In: Erzieherbrief. Organ der AGS-LE, München, s. 3-10.
Österreichisches Statistisches Zentralamt (1993): Volkszählung 1991. Hauptergebnisse I. Oberösterreich, Wien.
OBERÖsterreichische landesregierung (1999): Einwohner mit Hauptwohnsitz nach Gemeinden 1997, Linz.
SLEZÁK, L. (1978): Zemědělské dosídlování pohraničí českých zemí po 2. světové válce. Brno.

THE POPULATION DEVELOPMENT IN THE BORDERLAND OF SOUTH BOHEMIA
AND UPPER AUSTRIA AFTER THE SECOND WORLD WAR

The function of the border, or of the near-border space, has been largely reflected by the evolution of population. This paper deals with the model territory at the border between Czechia and Austria, and that in its westernmost part in South Bohemia and Upper Austria that is at present also the outer limit of the European Union. The case territory lies on the Czech side in the district of Český Krumlov, on the Austrian side in three Upper Austrian districts of Rohrbach, Urfahr-Umgebung and Freistadt adjacent to the Czech Republic. The population development in this borderland will be analysed at the level of municipalities and that in five time horizons from 1950 to 1997.

During several months after the end of the Second World War, many thousands of inhabitants of German nationality were transferred from the Czech borderland partly also to the adjacent Austrian borderland. In the initial phase (1950-1 to 1960-1) the construction of „iron curtain“ was started in the Czech borderland which disabled the resettlement of the region near the borderline. The resettlement mostly concerned larger municipalities (Český Krumlov, Vyšší Brod, etc.), but many smaller villages were never properly resettled and they were therefore condemned to extinction. Nearly all the villages situated immediately at the borderline, both on the Czech and on the Austrian side, manifested a decrease of population. On the contrary, a greater increase was registered mainly in larger central villages at a greater distance from the border.

This dualistic development in the 1950's was still strengthened in the 1960's (dualistic phase), and that on both sides of the border, as well as within the Czech and the Austrian borderland. Twelve percent of all the municipalities manifested a high decrease and 25% a high increase of population. It is nevertheless evident that in the case territory of Upper Austria there was registered a sensibly higher increase of population than in the South-Bohemian near-border region.

In the 1970's (the first growth phase) there was a relatively significant increase of population. Nearly two thirds of all the municipalities registered an increase or a high increase of population. This time, nearly all the Austrian municipalities situated immediately at the state border (with the exception of the easternmost regions) registered the end of population decrease; on the contrary they mostly manifested a slight increase of population. It is evident that the Czech part registered in the same time a sensibly higher decrease of population than the Austrian one which started to profit of the constantly improving economic situation of Austria, while the Czech borderland was affected, in spite of important state subsidies, by a constantly deteriorating economic situation in the period of „normalization“.

The 1980's (phase of stagnation) was characterized by relatively small changes in number of inhabitants. In more than two thirds of monitored municipalities there was registered a stagnation, or a slight increase or decrease of population. This development was the most evident in the municipalities in the immediate proximity of the state border, and that on both its sides. The fall of the „iron curtain“ in 1989 did not yet affect in a more significant way the evolution of population.

After the elimination of barriers on the Czechoslovak-Austrian border, there came the second phase of population growth in the case near-border territory, which was not however so strong as the first one in the 1970's. In the 1990's the peripheral municipalities on the Czech side manifested mostly a greater increase of population due mainly to reconstruction of the often already ruined houses by younger generations that were ready to commute to work. Differently from the precedent period, the growth of population started to stagnate in central municipalities in Czechia. In Austria, however, a constantly great increase was registered especially in the central municipalities.

During the monitored period, the case territory of the Czech-Austrian borderland knew a very violent population evolution. The period of decrease or of stagnation was followed by growth phases. Which a strong barrier in this evolution was the existence of the „iron curtain“ will be shown by the future development, but the first growth phases after its fall show that in the near future, the case territory will manifest a further increase of population.

- Fig. 1 – Changes in number of inhabitants in municipalities in the years 1950 – 1961. Relative change 1951 – 1961 (in %): a – great decrease, b – decrease, c – stagnation, d – increase, e – large increase, f – state border, g – limits of municipalities.
- Fig. 2 – Change of number of inhabitants in municipalities in the years 1960 – 1971. Relative change 1951 – 1961 (in %): a – great decrease, b – decrease, c – stagnation, d – increase, e – large increase, f – state border, g – limits of municipalities.
- Fig. 3 – Change of number of inhabitants in municipalities in the years 1970 – 1981. Relative change 1951 – 1961 (in %): a – great decrease, b – decrease, c – stagnation, d – increase, e – large increase, f – state border, g – limits of municipalities.
- Fig. 4 – Change of number of inhabitants in municipalities in the years 1980 – 1991. Relative change 1951 – 1961 (in %): a – great decrease, b – decrease, c – stagnation, d – increase, e – large increase, f – state border, g – limits of municipalities.
- Fig. 5 – Change of number of inhabitants in municipalities in the years 1990 – 1991. Relative change 1951 – 1961 (in %): a – great decrease, b – decrease, c – stagnation, d – increase, e – large increase, f – state border, g – limits of municipalities.

(Pracoviště autora: katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK, Na Slupi 14, 128 00 Praha 2.)

Do redakce došlo 21. 1. 1999